

Кахлі з ангельськими ликами

Юлія Володимирівна Мисько, кандидат історичних наук, провідний науковий співробітник науково-дослідного сектору археології Національного заповідника «Києво-Печерська лавра»

Series Byzantina.Ukrainica, 34, 2022

Український письменник і поет XVII ст. ієромонах Климентій у своєму творі «О гончарях: слово віршоване похвальне» так визначав творчу працю кахельників: «Гончарі також й кахляні печі виставують/ і різні на кахлях оздоби мудрують/.../Аж би ... хотів на тую дивитися/ піч: і грітись, до такої мило притулитись». І якщо наприкінці XV – на початку XVI ст. кахельні грубки були атрибутом лишень замків та палаців, то вже з кінця XVI ст., а повсюдно – з XVII ст. вони стають надбанням не тільки міського, а й сільського населення. У кийівському реєстрі 1762 р. зазначений 81 гончар. Серед них чимало кахельників, які працювали також і для монастирських потреб. Відомо, наприклад, що майстер Кожем'яченко на замовлення Києво-Печерської лаври виконав ліпні та розписні кахлі для грубок у казначейській та економічних келіях.

Рис. 1. Фрагмент кахлі з розкопок 1991 р.
Ill. 1. Fragment of tile (excavations of 1991)

Українська пічна кахля XVI–XVIII ст. характеризується широким різноманіттям орнаментальних мотивів та декоративних сюжетів, найбільш розповсюдженими з яких є

кахлі зі стилізованим рослинним та рослинно-геометричним орнаментами. Менше геральдичних та «портретних» кахель, зовсім рідкісними є вироби із зображеннями сакрального змісту. Кахлі із таким декором на українських теренах з'являються під впливом західноєвропейського мистецтва часів бароко, причому практично одночасно поширюється відразу декілька варіантів такого сюжету. На кахлях початку XVI ст. найчастіше трапляється зображення фігури ангела на повний зріст, зодягнутого у довге вбрання, з музичним інструментом у руках. У православ'ї це символізує хор небесний, вічну благовзвучну хвалу Господу. Тоді ж з'являються кахлі з фронтальним погруддям ангела-охоронця. Вважається, що цей мотив увійшов до арсеналу українського мистецтва під впливом польського. Набуває поширення також і декорування карнизної кахлі зображеннями херувимів із симетрично розправленими крилами – так звані «голівки путті». Крім того, на західноукраїнських землях у XVI–XVII ст. відомі кахлі, декоровані популярними на той час іконописними сюжетами.

У християнському мистецтві ці образи пов'язані як з традиціями певного художнього стилю, так і з ангелологією. Відповідно до неї ангелів розподілено на дев'ять ієрархічних чинів: серафими (шестикрилі), херувими (чотирикрилі), престоли (у вигляді коліс з багатьма очима на ободах) – найбільш наближені до Бога; ангели панування, сили та влади; ангели-начала, архангели й ангели – звернуті безпосередньо до людини. Зображення ангелів – це набір символів, які втілюють ідею ангелів як вісників Божих: крила – символ швидкості; посох – символ посланців; зерцало (сфера в руці із зображенням хреста або аббревіатури імені Спасителя) – символ дару передбачення, яким наділив ангелів Бог; тороки (золоті стрічки, що майорять у волоссі) – символ особливого відчуття Бога й послух волі його; «око» в лобі – символ всебачення; вигляд прекрасного юнака – символ досконалості.

За етнографічними матеріалами відомо, що кахлі із сакральними сюжетами, на відміну від кахель звичайного (ординарного) типу, ніколи повністю не заповнювали дзеркало печі, а зазвичай розміщувалися поодинокими вставками по кутах її цокольної частини, під карнизом та на завершенні. У складі одного пічного гарнітуру такі кахлі були присутні у невеликій кількості. Цим, власне, й пояснюється нечисленність та певна унікальність сакральної кахлі.

В археологічній колекції Києво-Печерського заповідника зберігаються три зразки таких кахель, два з яких пов'язані із дослідженнями монастирських трапезних. Перша кахля походить із шару будівельних решток XVIII–XIX ст., виявленого при розкопках давньоруської «трапезниці» у 1991 р. Це фрагмент лицевої пластини полив'яної кахлі з барельєфним зображенням, найімовірніше, шестикрилого серафима (рис. 1). Повністю

збережене, з детально виписаними рисами обличчя обрамлене завитим у локони волоссям. Найкраще видно крило з промальованими пір'їнами, яким ангельське створіння прикривається спереду, частини ще трьох частково проглядаються за його плечима. Образ серафима був популярним у християнському мистецтві, він символізував, за Антонієм Великим, вірні душі, які прагнуть досягнути досконалості.

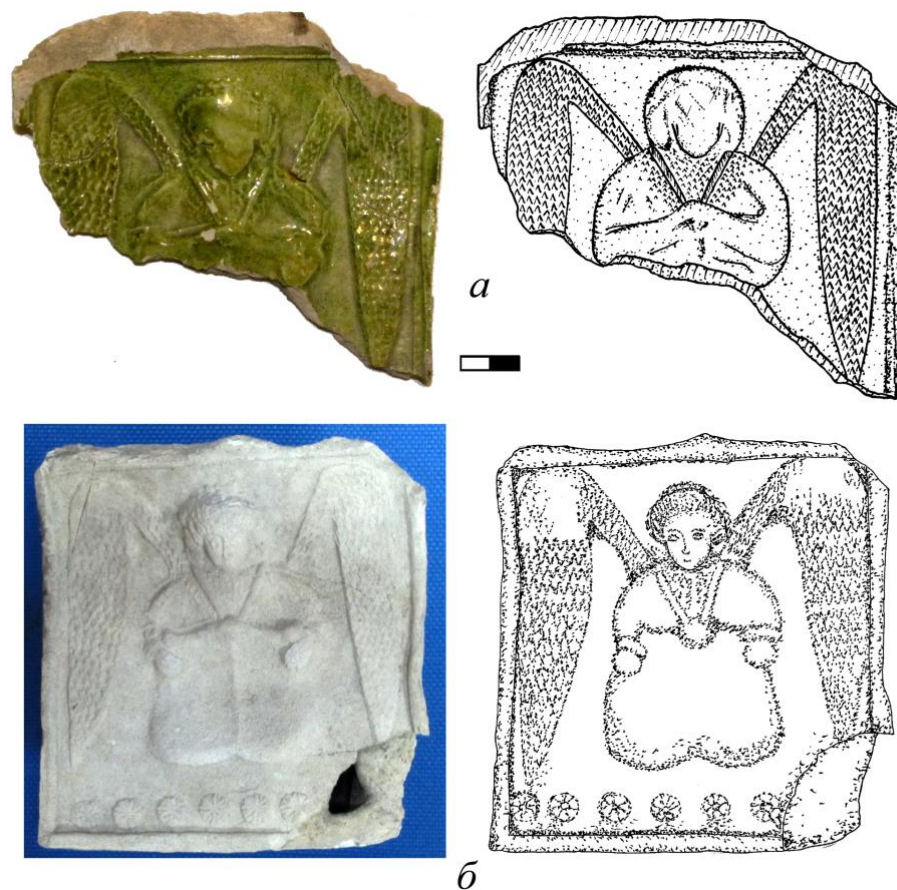

Рис. 2. Кахлі з території Києво-Печерської лаври (розкопки 1993 р.) (а) та з території Михайлівського Золотоверхого собору (б)
 Ill. 2. Tiles from the territory of a) Kyiv-Pechersk Lavra (excavations of 1993); and b) - St. Michael's Golden-Domed Cathedral

Друга кахля із сакральним зображенням знайдена у 1993 р. при рятівних археологічних дослідженнях двох ґрунтових просадок, які виникли поблизу Трапезної палати XIX ст., неподалік від фундаментів згаданої давньоруської споруди. Кахля збереглася фрагментарно: втрачена нижня частина та обидва верхніх кути пластини, повністю відсутня румпа – коробчастий виступ на задній стороні. У центрі увігнутої, з рамкою по краях, пластини вміщено виконане рельєфом зображення двокрилого ангела,

вірогідно, з книгою в руках (рис. 2: *a*). Технологічним недоліком є відсутність прорисовки обличчя. З лицьового боку виріб залито світло-зеленою поливою, яка під час глазурування подекуди вкрилася тріщинами. Із внутрішнього боку фіксуються відбитки рядна та сліди кіптяви від використання.

Зразок білоглиняної неполив'яної кахлі з аналогічним декором, датований монетою середини XVI ст., трапився під час досліджень на території Михайлівського Золотоверхого монастиря. Її лицеву пластину зі штампованою низкою маленьких розеток у нижній частині також декоровано рельєфним зображенням двокрилого ангела, який тримає книгу (?) (рис. 2: *б*). Зважаючи на неповну збереженість та технічну недосконалість лаврської кахлі, важко стверджувати, що вони обидві повністю ідентичні та виготовлені в одній майстерні. Але ці зразки засвідчують факт існування «сакральної» кахлі як у полив'яному, так і неполив'яному (дешевшому) виконанні.

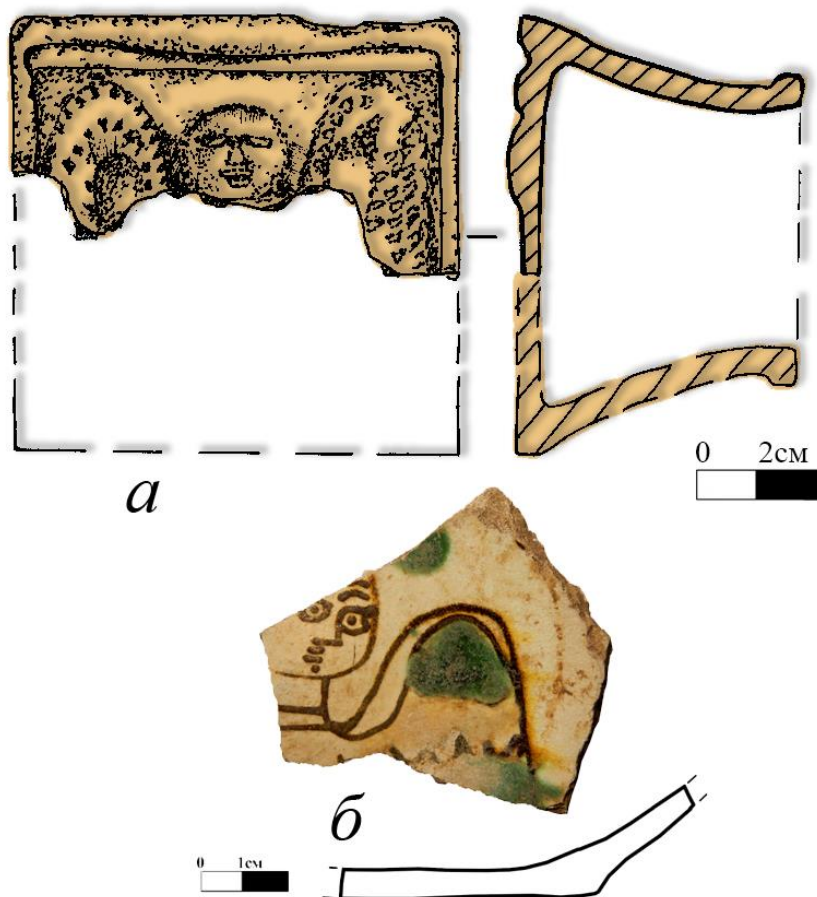

Рис. 3. Фрагмент кахлі (розкопки 2015 р.) (*a*) та уламок денця тарілки із зображенням ангела з досліджень 2019 р. (*б*)

Ill. 3. a) Tile fragment (excavations of 2015); b) fragment of a plate bottom with an angel image (archeological research of 2019)

Ще одна аналогічна фрагментована полив'яна кахля із зображенням ангела знайдена 2020 р. у середмісті Черкас на території середньовічного замку і датується другою половиною XVI ст. Цікаво, що на таких кахлях предмет у руках ангела можна трактувати не лише як відкриту книгу, але й як фігурний турнірний щит (або два щити), на що вказують аналогії ренесансних виробів з території Чехії, Словаччини, Польщі. Сюжет «янгола-щитника» («щитоносця») із зображенням державного або шляхетського герба у руках був популярним у мистецтві пізньосередньовічної Європи і символізував захист та благословення країні або шляхетському роду зображеного на щиті герба.

Повертаючись до обставин знахідок двох описаних лаврських кахель, можна припустити, що вони належали до декоративного оздоблення грубок дерев'яної монастирської трапезної, про яку згадував у подорожніх щоденниках 1653–1654 рр. архідиякон Павло Алеппський (Халебський). Він супроводжував свого батька Антіохійського патріарха Макарія і докладно нотував усе, що чув і бачив протягом тривалої мандрівки. Під час відвідування Печерського монастиря в Києві Павло описував велику кількість найдків та напоїв, якими їх частували у трапезній. Також він із захватом оповідав про чудові, прикрашені картинами і різноманітними зображеннями, чисті келії ченців зі скляними вікнами, які «...обігриваються грубками, обличкованими розмальованими кахлями».

Це спостереження Павла Алеппського несподівано знайшло підтвердження під час археологічних досліджень 2015 р. у східній секції корпусу № 4 (колишніх келіях Соборних старців). У процесі роботи відкрили підмурки споруди першої половини XVII ст., що передувала цій частині сучасної будівлі, а серед отриманих матеріалів було багато фрагментів різноманітних кахель. Особливу увагу привертав уламок лицевої пластини кахлі XVI ст. з теракотовою поверхнею, на якому збереглася виконана високим рельєфом верхня частина постаті ангела – кругле обличчя, тулуб та два крила (рис. 3: а).

Ангельські лики трапляються не тільки на кахлях. У XVII–XIX ст. сакральні мотиви використовували також як специфічний варіант декорування українського столового посуду. Прикладом цього є знайдений у 2019 р. в траншеї поблизу корпусу № 11 вкритий прозорою поливою фрагмент денця світлоглиняної тарілки, всередині якого промальовані темним ангобом на світлому тлі обличчя і крило ангела (рис. 3: б).

Можливо, всі ці образи на керамічних виробах маркували присутність незримих ангелів-охоронців, пов'язуючи у такий спосіб сакральний світ із повсякденністю людського буття.

Література

Иванов, М. С. 2001. Ангелология. *Православная энциклопедия*, II. Москва: Церковно-научный центр «Православная энциклопедия», с. 300-306.

Колупаєва, А. 2006. *Українські пічні кахлі XIV – початку XX століть. Історія. Типологія. Іконографія. Ансамблевисть*. Львів: Інститут народознавства НАН України.

Куштан, Д. 2021. Кахлі XVI століття з Черкас. *Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні*, 30. Ніжин; Конотоп (у друці).

Лашук, Ю. П. 1993. *Українські кахлі IX–XIX ст.* Ужгород: Госпрозрахунковий редакційно-видавничий відділ Закарпатського обласного управління по пресі.

Мисько, Ю. 2021. Кахлі з ангельськими ликами. В: Тараненко С. П. (уп.) 30 нарисів археологічних досліджень Києво-Печерської лаври. Київ: Мистецтво, с. 178-187.

Тараненко, С., Махота, О., Пефтіць, Д., Мисько, Ю. 2021. Археологічний сезон 2019 року у Національному Києво-Печерському історико-культурному заповіднику. В: Болтрик, Ю. В. (ред.). *Археологічні дослідження в Україні 2019*. Київ: ІА НАНУ, с. 82-84.

Фінадоріна, Д. 2016. Загальна характеристика знахідок пічної кахлі Києво-Печерської лаври. *City History, Culture, Society*, 1, с. 140-160. <https://doi.org/10.15407/mics2016.01.140>

Yuliia Mysko

Tiles with angel faces

Tiles with the sacred images appeared in Ukraine under the influence of West European Baroque art. Most often, those were guardian angel, cherub, or seraphim images. The symbolic meaning of the images was in line with the rules of angelology, where they acted as messengers of God. Similar tiles were used to decorate the ovens of the Kyiv-Pechersk Lavra premises, including monastery cells and the Refectory. This was confirmed by the findings of fragments of tiles with the images of angels discovered near these objects during the excavations of 1991, 1993 and 2015. Angelic motifs were also used to decorate Ukrainian tableware. One of such glassware samples was found during the excavations of 2019. That was the bottom fragment of the plate with painted images of the angel's face and a wing on it.